

ERNST VOLLRATH

SVJESNOST I SPONTANOST KAO KATEGORIJE POJMA POVIJESTI U LENJINA

Diferencijacija svjesnosti i spontanosti tvori u Lenjina temelj njegova pojma o biti političkog¹. U veličanstvenoj dosljednosti izvodi se iz tih pojmova ideja »partije novog tipa« i njezin odnos prema klasi proletarijata i prema masama. Iz uvida u odnose što vladaju između svjesnosti i spontanosti proizlazi strategija i taktika za osvajanje vlasti i pobjedu revolucionarnog pokreta. Taj uvid sadrži temelje teorije revolucije i istodobno uputstvo kako teorija svojim ozbiljenjem postaje praktička, tj. uopće revolucionarna. U njemu je utemeljena organizaciona shema proleTERSKE države. Međutim, što govori sama ta diferencijacija svjesnosti i spontanosti i odakle potječe?²

Svjjesnost i spontanost odlučne su kategorije novovjekovnog metafizičkog pojma povijesti. Međutim, povijest se izvan novovjekovlja i ne može istražiti ni sa kakvim njoj primjerenim pojmom. Moderni pojam povijesti može se shvatiti iz odnosa teorije i prakse. To istodobno znači da bez odnosa prema teoriji i praksi, i to u njegovoj novovjekovnoj konstelaciji (u kojoj su rad i istina odnosa teorija-praksa pod vlašću prakse) ne može povijest doprijeti do svog pojma, niti se ona i njezin pojam mogu ikada praktički ozbiljiti. Sada odnos teorija-praksa u svim svojim mogućim konstelacijama stupa u najužu vezu s temeljnom metafizičkom diferencijom zbiljnosti i mogućnosti: odnos teorija-praksa nije ništa drugo nego svagda prezentacija te diferencije. Jer, teorija i praksa i u svojoj antičkoj i u svojoj novovjekovnoj konstelaciji uvijek su takve da se odnose na područje zbiljskog ili na područje mogućeg. Pri tom je razlika između antičke i moderne konstelacije u tome što se u antičkoj konstelaciji teorija odnosi na područje zbiljskog (Platonova ideja i njezini derivati), a praksa na područje mogućeg (naime onog što je moguće mijenjati), dok se u novom vijeku (zbog razloga o kojima se ovdje ne može raspravljati), obratno, teorija odnosi na moguće (na ono što se može pomišljati — Kant —) a praksa, naprotiv, na zbiljsko, naime na ozbiljenje onoga što treba ozbiljiti.

Novovjekovni pojam povijesti konstituira se tek posredstvom novovjekovnog odnosa teorije i prakse. To proizlazi iz njegove prve pos-

¹ Ernst Vollrath, *Lenin und der Staat, Zum Begriff des Politischen bei Lenin*, Ratingen, 1970.

² Pogledati naznake u Ernest Mandel, *Lenin und das Problem des proletarischen Klassenbewusstseins*, in: *Lenin, Revolution und Politik*, Frankfurt/M. 1970, Str. 150, bilješka 1.

tavke u Gianbattiste Vica. Za Vica, kojega Marx s najvišim odobravanjem citira na poznatome mjestu »**Kapitala**«³, povijest je, nasuprot tvrdnji gotovo svih njegovih suvremenika, upravo zato najlegitimniji predmet ljudskog znanja jer je čovjek, za razliku od prirode, čini i proizvodi. Vicoov obrat moguć je zato jer on potpuno stoji na tlu postulata izvjesnosti modernog pojma istine. On napušta stajalište prirodnih znanosti budući da one nipošto ne mogu jamčiti izvjesnost. Izvjesnost možemo pronaći jedino u proizvodima geometrijskog intelekta: »Geometrijski dokazujemo jer smo ga učinili. Kad bismo mogli dokazati fizičko, tada bismo ga i proizveli⁴.« Ono što Vico nije mogao slutiti pri formuliranju tog načela jest mogućnost da se proizvede i fizičko, naime prirodni procesi, tj. da se znanost preobrazu u tehniku. U Vica se okret od prirode promeće u zaokret prema povijesti. On je pak prema prirodi nošen istim načelom kao i raniji okret od prirode. On počiva na principu izvjesnosti moderne biti istine koja se može osigurati samo u proizvodnom ozbiljenju predstavljenog. Jer, povijest je spoznatljiva »budući da u toj moći punoj sjena koja nam prikriva pogled u najdavnija stoljeća svijetli vječno svjetlo one istine u koju nikako ne možemo sumnjati: naime da su povijesni svijet posve izvjesno proizveli ljudi«⁵. Dakle svijet povijesti je shvaćen kao korelat svieta matematičko-geometrijskih tvorbi što ih je koncipirao ljudski duh i kojima čovjek raspolaže jer ih je sam proizveo po uzoru na Boga, tj. nekog drugog koji je stvorio prirodu. Prototip područja na koje se odnosi moderna znanost koju Vico naziva »kritičkom (critica) i čijem pojmu bitno pripada osiguravajuća proizvodnja njezina predmeta nije izvorno povijest kao navodni proizvod ljudskog djelovanja i proizvodnje nego područje političkog, u kojem vlada zdrava pamet⁶. Ako, dakle, povijesno znanje barem u svom nabačaju stupi na tlo »kritičke« znanosti koja je sigurna jer je proizvedena, tada se područje povijesti svodi na oblast političkoga, jer područje povijesti, nasuprot oblasti političkog, ima prividnu prednost da se može svesti na načela koja su izvjesno spoznatljiva, budući da su načela proizvodnje. Povijesno znanje sadrži načela po kojima je sačinjena povijest kao ljudski proizvod. Ta načela mora stoga s izvjesnošću spoznati čovjek kao proizvođač povijesti. Ako su pak načela proizvodnje povijesti izvjesno spoznatljiva, tada nema zapreke da se povijest proizvede primjerno spoznatim principima. Tada načelno na putu ne stoji ništa što bi spriječilo usmjerenje povijesnog znanja ne samo na prošlost, nego upravo na budućnost, kao na ono što tek treba proizvesti: ono postaje praktičko političko znanje proizvodnje. Time počinje za cjelokupnu novovjekovnu političku teo-

³ Karl Marx, *Das Kapital I*, Dietz Verlag, Berlin, 1955, str. 389.

⁴ Gianbattista Vico, *De nostri temporis studiorum ratione, Vom Wesen und Weg der geistigen Bildung*, lateinisch-deutsche Ausgabe, übertragen von W. F. Otto, Darmstadt, 1963, str. 41.

⁵ Gianbattista Vico, *La scienza nuova*, prema skraćenom prijevodu Erich Auerbacha, München, 1924, str. 125.

⁶ *Ibid.* str. 21, bilj. 4.

riju karakteristično pretvaranje u metafiziku povijesti⁷. Ona je podložna postulatu izvjesnosti novovjekovne biti istine.

Tako su u Vicovu određenju pojma povijesti teorija (znanje i svjesnost) i praksa (djelovanje i proizvodnja) povezani u cjelinu povijesti koju je svjesno proizveo čovjek. Dakako da je taj pojam povijesti, i pored toga što sadrži oba konstitutivna momenta svoje modernosti, još naivan i nereflektiran (neteoretičan). To se opet pokazuje u tome što identitetu teorije i prakse, nedostaje ozbiljenje pojma, jer se ozbiljenje može postići samo praktički.

Tek je Hegel postavio puni novovjekovni pojam povijesti koji više nije odvojen od svoje zbilje: »Svjetska je povijest napredak u svijesti slobode⁸.« Sloboda je od Kanta pa do nas određena kao sposobnost započinjanja nekog djelovanja od sebe⁹. Po toj sposobnosti razlikuje se čovjek od svih drugih živih bića¹⁰. Ta sposobnost slobodnog djelovanja može se nazvati i spontanost, jer ono što započinje od sebe (spontane sue) ima karakter spontanosti¹¹. U sposobnost spontanosti početka nekog djelovanja ide i svijest, tj. predodžba, ideja ili pravilo po kojem će se djelovati. Sloboda otuda nije puka prirodna spontanost nego »svojestvo bića u kojih je **svijest** o nekom pravilu razlog njihova djelovanja¹².« Jedinstvo slobodnog djelovanja (spontanost) i svijesnosti zove se u Kanta volja, ili točnije umna volja. Volja je sposobnost pomoću koje se postavljaju i ozbiljuju svrhe. Sloboda se povezuje s voljom tako da svjesnost svrha, naime predložena postavka onoga što bi trebalo ozbiljiti, pokreće djelovanje pomoću kojeg se događa ozbiljenje. Time svjesnost postaje uzrok djelovanja spontanosti u kojoj počiva sloboda. To je obrazac volje. Posve točno određenje volje u Kanta glasi: »Samo umno biće ima sposobnost djelovanja prema **predodžbi** zakona, tj. prema načelima, ili samo ono ima volju¹³.« Ako jedinstvo svjesnosti i spontanosti sačinjava novovjekovni pojam povijesti, tada to već od Kanta znači: bit je povijesti izručena volji.

Međutim, ta je djelatna volja, kako je to točno vidjela Hannah Arendt, na osebujan način besvjetovna (weltlos): »Važno je držati na umu da se slobodni voljni uzrok koji je praktički prijeko potreban nikada ne javlja u svijetu fenomena, naime niti u vanjskom svijetu naših pet osjetila, niti na tlu unutarnjeg osjetila kojim osjećamo samoga sebe¹⁴.« Pojam povijesti postao bi otuda i sam besvjetovan kada bi bio

⁷ Hannah Arendt, *Vita activa oder Vom tätigen Leben*, Stuttgart, 1960, Bilješka 64, str. 291.

⁸ G. W. Hegel, *Die Vernunft in der Geschichte*, Uvod u filozofiju svjetske povijesti, Leipzig, 1930, str. 40.

⁹ »Sloboda . . . je sposobnost da se inicira neko stanje, a time i niz njegovih posljedica«, Kant, KRV, A 445/473.

¹⁰ Ne ulazim u pitanje pripada li ta sposobnost nekom članu carstva svrha.

¹¹ *Prolegomena* S 53, Akademieausgabe, Bd. IV, str. 344.

¹² Akademieausgabe Bd. XVIII, str. 24 (zagrade E. V.), formulacija: »Sloboda je isključivo samodjelatnost koje smo svjesni.« Akademieausgabe, Bd. XVII, str. 462.

¹³ *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, Akademieausgabe Bd. IV str. 412.

¹⁴ Hannah Arendt, *What is Freedom. in: Between Past and Future, Eight Essays in Political Thought*, New York, Th Viking Press, str. 168.

potpuno vezan za volju. Za volju je dovoljno da su njezine namjere »čiste«, tj. da se sama određuje za djelovanje kako bi mogla nastupiti kao dobra volja¹⁵, posve nezavisno od toga proizlazi li iz određenog razloga te dobre volje njom prouzrokovano dobro ili loše djelovanje. Jer, u svijetu prisutna djelovanja samo su pojave po sebi dobre volje te stoga kao takva ne mogu uopće biti prosuđena od čistih zakona slobode, nego samo od zakonodavstva prirode. Stoga se u Kanta povijest zbiva prema prirodnom zakonodavstvu svršene savršenosti, tj. prirodno, mada je povijest igralište slobode za ljudsku volju na kojem se ozbiljenje slobodarskih zasada tog stvora treba cijelo i potpuno postići iz njega samoga¹⁶. Kant time svakako izbjegava problematičnost koja je od Vica svojstvena novovjekovnoj identifikaciji politike i povijesti, tj. onoj identifikaciji političkog djelovanja s proizvodnim činom čija je apstraktna teorija već odavna svoj izraz državne organizacione sheme našla u **Leviathanu**: »Jer umjetno je stvoreno to da Leviathan nazvan commonwealth ili država, latinski civitas, nije ništa drugo nego umjetni čovjek¹⁷«.

Hegelovo određenje pojma povijesti kao napretka u svijesti slobode može se razumjeti samo iz obzora Kantova pojma spontanosti. Pojmimo li ga tako, vidi se da se u njemu svijest i spontanost (slobodno djelovanje) sjedinjuju i da je u tom jedinstvu trenutaka uspostavljen puni pojam povijesti. Punom pojmu povijesti pripada ne samo statičko i statuirano jedinstvo nego napredak svijesti slobode, tj. sjedinjavanje i proces svijesti koja napreduje u sjedinjavanju. Trenuci — spontanost i svjesnost — moraju biti proizvedeni u jedinstvo, jer tek tako postaju trenuci tog jedinstva. Povijest se zbiva jedino kao proces sjedinjavanja tih trenutaka. Proizvođač tog jedinstva, tj. ono povijesno jest svijest. To je sjedinjavanje koje je sebe svjesno pomoću sebe i na temelju sama sebe, tj. apsolutno spontano — ili, ono je duh. Napredak u svijesti slobode, dakle povijest, zbiva se u Hegela kao akcija povijesnog svjetskog duha koja proizlazi iz njega samoga. Svjetski je duh pak oblik svijesti. Akcija koju svjetski duh treba izvršiti stoga jest put k znanju o samom sebi, a to znači da je i akcija svjetskog duha jedan od oblika svijesti. Upravo u tome trebaju se prema Hegelu sjediniti trenuci u kojima sloboda kao osvještana svrha povijesti postaje zbiljska jer je ozbiljena. Ako se povijesna akcija, koja je kao osvještavanje oblik svijesti, zbiva pomoću svjetskog duha, koji je također oblik svijesti, tada se ona zbiva na temelju same sebe ili sponte sua. Upravo taj duhovni karakter povijesti koji je u njoj dvostruko prisutan, jedanput kao događanje, drugi put kao uzrok tog događanja, pri čemu se oboje sve više sjedinjuje u jedinstvo, krivac je kojem ovaj pojam povijesti zahvaljuje svoju spontanost.

¹⁵ Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, Akademieausgabe Bd, IV, str. 393.

¹⁶ Kant, Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht.

¹⁷ Thomas Hobbes, Leviathan or The Matter, Forme and Power of a Commonwealth ecclesiastical and civil, ad, Michael, Oakeshot, Oxford (Blackwell's Political Texts), str. 5.

Povijest teče tako spontano — poput toka duha k sebi i putem sebe — a da čovjek ne može ili ne treba u nju djelatno zahvatiti. Povijest kao taj spontani proces osvještavanja duha o njegovoj vlastitoj zbilji služi se na najlukaviji način čovjekom i njegovim djelovanjem. Čovjek nije djelatnik u toj igri pri poslu, niti to uopće treba biti jer on je već ušao u identitet trenutka te je i sam puki trenutak u pogonu ozbiljavanja identiteta. Tom idealističkom izlaganju pojma povijesti kao jedinstva njegovih trenutaka spontanosti i svjesnosti suprotstavlja Lenjin posve svjesno materijalistički obrat koji proizlazi iz neprolazne razlike trenutaka spontanosti i svjesnosti: »Partija kao avangarda radničke klase zaista se ne smije zamijeniti s čitavom klasom¹⁸.« Ovdje prednost stoji na strani svjesnosti, jer iz nje proizlazi organizacija djelovanja, jer se od nje i po njezinu znanju organizira djelovanje ljudi koje se unosi u povijesnu igru. Neprolazna razlika svjesnosti i spontanosti proizlazi iz svjesne teorije pomoću koje svijest jedino može postati avangarda spontanosti jer je ta teorija jamstvo ozbiljenja: »Bez revolucionarne teorije ne može biti revolucionarnog pokreta¹⁹.« Pri tom teorija nije bez ikakve veze s praksom spontanosti, koja se od nje razlikuje, suprotno tome Lenjin je jedanput u vezi s jednom Engelsovom formulacijom izjavio: »Ona je uputstvo za djelovanje²⁰.« To znači, teorija se pretvara u strateško i taktičko uputstvo kako spontanost treba djelovati. Ona je organizacija znanja što i kako valja činiti i ona pomoću revolucionarnog znanja organizira spontanost za djelovanje. Međutim, ako se odnos svijesti i djelovanja odvija prema zakonu takve veze, imamo posla sa strukturom volje. Pod voljom se, kaže Kant, »zamišlja sposobnost samoodređenja za djelovanje primjerno predodžbi određenih zakona²¹.« Lenjin relaciju svijesti (predodžbe) i djelovanja, naznačenu u toj strukturi, shvaća kao princip organizacije spontanosti. Pri tom se »predodžba određenih zakona« deklarira kao revolucionarna teorija znanstvenog socijalizma kojemu je poznat pravac kretanja povijesti. Ako teorija teži tome da s izvjesnošću zna zakone kretanja povijesti, ona postaje jamac ozbiljenja, ukoliko spontanost učini ono što svjesnost tvrdi da zna, tj. ukoliko svjesnost primjereno svom znanju organizira spontanost za djelovanje.

Time je volja oduzeta idealističkoj imanenciji. Volja se usmjeruje na materijal kako bi ga primjereno svom znanju organizirala za ozbiljenje povijesti. U ozbiljenju materijala, tj. u revolucionarnom činu za koji volja obrađuje materijal, postaje i sama svjesna volja zbiljska. Pri tom u njoj leži jamstvo da će ozbiljenje nastupiti ukoliko volja zna cilj i svrhu. U tom su znanju — istinske svjesnosti — usađena taktička strategijska uputstva, pomoću kojih se svjesnost i njezin materijal — spontanost — ozbiljuju čineći povijest svjesnom: »Dajte nam organi-

¹⁸ Lenin, *Ausgewählte Werke in drei Bänden*, Berlin, 1966, Bd. I, str. 368, (citirano AW)

¹⁹ Lenin, AW I, str. 161.

²⁰ Lenin, AW III, str. 440.

²¹ Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, Akademieausgabe Bd. IV, str. 426.

zaciju profesionalnih revolucionara i mi ćemo Rusiju dići sa sidrišta²².« Jer tada je u svjesnosti nađena Arhimedova točka, kartezijanski **fundamentum inconcussum** koji pokreće zakone kretanja povijesti, naime koji ozbiljuje povijest pomoću svjesne organizacije djelovanja. Čini se da je zbiljska povijest dala za pravo toj tezi.

Preveo Davor Rodin

BEWUSSTHEIT UND SPONTANHEIT ALS KATEGORIEN DES BEGRIFFS DER GESCHICHTE BEI LENIN

Zusammenfassung

Die Differenz von »Bewusstheit« und »Spontanität« bildet bei Lenin die Basis seines Begriffs vom Wesen des Politischen. In ungeheurer Konsequenz wird von diesen beiden Begriffen her die »Partei neuen Typs« und deren Verhältnis zur Proletarierklasse und zu den Massen entwickelt. Die Einsicht in die Beziehungen die zwischen der »Bewusstheit« und der »Spontanität« herrschen, gibt die Strategie und die Taktik für die Erringung der Macht und für den Sieg der Revolution frei. Aber was besagt diese Differenz selbst und woher kommt sie?

»Bewusstheit« und »Spontanität« sind die entscheidenden Kategorien des modernen Begriffes der Geschichte. Dieser moderne Begriff der Geschichte lässt sich vom Theorie-Praxis-Verhältnis her darlegen. Er tritt damit zur metaphysischen Konstellation von Wirklichkeit und Möglichkeit in eine sehr enge Beziehung. Denn Theorie und Praxis verhalten sich sowohl in ihrer antiken Konstellation als auch in ihrer neuzeitlichen Konstellation so zueinander, dass sie jeweils sich auf den Bereich der Wirklichkeit oder den Bereich der Möglichkeit beziehen, wobei der Unterschied der ist, dass in der antiken Konstellation die Theorie auf das Wirkliche geht (etwa auf die platonischen Ideen), die Praxis auf das Mögliche (auf das, was sich verändern kann), während aus Gründen, die hier nicht erörtert werden können, in der Neuzeit die Theorie nur noch auf das Mögliche (das, was zu denken ist), die Praxis aber auf das Wirkliche, nämlich auf das zu Verwirklichende bezogen ist.

Dass aber der neuzeitliche Begriff der Geschichte sich durch das neuzeitliche Theorie-Praxis-Verhältnis auslegen lässt, geht aus sein seiner ersten Aufstellung bei Vico hervor. Denn für Vico, den Marx an einer berühmten Stelle des »Kapitals« mit höchster Zustimmung zitiert, ist die Geschichte im Gegensatz zu fast allen seinen Zeitgenossen deshalb gerade der legitimste Gegenstand des menschlichen Wissens, weil der Mensch die Geschichte im Unterschied zur Natur macht. Hier sind also im Begriff der Geschichte Theorie (Wissen und Bewusstheit) und Praxis (Machen) zu einem Ganzen verbunden, welches die Geschichte ist: das bewusst Gemachte des Menschen. Aber dieser Begriff von Geschichte, so sehr er bereits die beiden konstitutiven Momente enthält, die seine Modernität ausmachen, ist noch naiv und unreflektiert genommen: er ist als blosser Begriff noch gar nicht wirklich und weiss auch nichts von seiner Unwirklichkeit.

Erst Hegel hat dann den vollen neuzeitlichen Begriff der Geschichte aufgestellt, der Begriff, der von seiner Wirklichkeit nicht mehr getrennt ist: die Geschichte ist der Fortschritt im Bewusstsein der Freiheit. Nun ist Freiheit seit Kant als das Vermögen definiert, eine Handlung von selbst anzufangen, ein Vermögen, das den Menschen von allen anderen Lebewesen unterscheidet. Dieses Vermögen zum Freien Handeln heisst bei Kant auch: Spontanität. Begriff

²² Lenin, AW I, str. 254.

man die hegelsche Bestimmung der Geschichte von diesem Begriff der Spontaneität her, so sieht man, dass in diesem ihrem Begriff Bewusstheit (= Wissen) und Spontaneität (= freies Handeln) in die Einheit zuzusammenbringen sind und dass nur in dieser Einigung der Momente der volle Begriff der Geschichte aufgestellt ist.

Wenn Lenin nun »Bewusstheit« und »Spontaneität« unterscheidet, so tut er dies, um den bei Hegel nur idealistisch gefassten Fortschrittsgedanken, der die verwirklichende Einigung der Momente des Begriffs der Geschichte bezeichnet, materialistisch zu interpretieren. Der Fortschritt im Bewusstsein der Freiheit, d. h. die Geschichte, vollzieht sich bei Hegel spontan als die von sich aus geschehende Aktion des geschichtlichen Weltgeistes. Bei Lenin dagegen vollzieht sie sich wegen der überragenden Bewusstheit selbst bewusst, d. h. als die willentlich-wissende Aktion derer, die wissen, was zu tun ist: der Kaderpartei der Berufsrevolutionäre. Lenins Partei neuen Typs ist der Garant der Wirklichkeit der wissenden Aktion, der Geschichte also, weil sie auf Grund ihres Wissens die Vereinigung mit der Spontaneität der Massen selbst verwirklichen kann.